

O'ZBEK MILLIY CHOLG'ULARNING O'RGANILISH TARIXI

Oriental Universiteti katta o'qituvchisi

Aripova Gulnoza Tulkunovna

Oriental Universiteti talabasi

Ismoilova Robiya

Telefon: +998998491303

+998975464641

aripova-gulnoza@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy musiqa terminlarning leksikografik tahlili haqida so'z yuritiladi. Keyingi yillarda leksikografiyaning faqatgina amaliy tomoni emas, balki nazariy yo'nalishi, obykti, predmeti shakllandi. Lug'at tuzish nazariyasi, amaliyoti tilshunoslikning mahsus sohasiga aylandi. Lug'atshunoslik tilshunoslikning mana shunday o'ta mashaqqatli, o'ta mas'ulyatli sohasi bo'lganligi sababli ushbu savobli yo'nalish bilan yetuk, fidokor, millatparvar olimlar shug'ullanmoqdalar.

Kalit so'zlar: musiqiy terminlar, lug'at, leksikologiya, leksikografiya, so'z, tahlil, san'at, adabiyot, izoh, doira.

Lug'at tilning xazinasi, undan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish inson bilimini kengaytirish, lug'at boyligini oshirishda hamda fikrni to'g'ri va ravon ifodalashda muhim omildir.

O'z tilimizning imkoniyatlarini to'laroq egallashda, savodxonlikni oshirishda va nutq madaniyatini yuksaltirishda ham lug'atlar muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga lug'atshunoslik yetarli darajada mashaqqatli ish. Lug'atshunoslikning tilshunoslikdagi eng mashaqqatli sohaligini nazariy leksikografiyaning asoschilaridan biri mashhur tilshunos akademik L.V.Sherba ham ta'kidlab o'tgan [7]. L.V.Sherbaning lug'at turlarini ularning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'zaro qiyoslab o'rganish va tahlil qilish nazariyasi hozirgi kunda ham o'z kuchini yo'qotgani yo'q.

Lug'atshunoslikni rivojlantirishda o'z hissasini qo'shgan buyuklarning nomi abadiy hurmatda bo'ladi. Buning yorqin isboti uchun bobomiz Mahmud Koshg'ariy nomini tilga olish kifoyadir. Uning qariyb 1000 yil ilgari yaratgan turkiy tillar tahliliga bag'ishlangan "Devonu lug'atit turk" asari barcha turkiy xalqlarning betakror boyligi hisoblanadi [4]. Mahmud Qoshg'ariyning nomi esa tarix sahifalariga abadiy muhrlandi.

Bundan tashqari tarixda sharq leksikografiyasi haqida so'z borar ekan, uning rivojlantirishga katta hissa qo'shgan yurtdoshlarimiz Alisher Navoiy, Mahmud Zamahshari, Muhammad Yoqub Chingiy, Muhammad Rizo Xoksoirlarning ham o'rni beqiyosdir.

Rus tilshunoslaridan esa A.A.Navikov, P.N.Denisov, V.V.Morkovkinlar o‘zlarining ilmiy va amaliy ishlari bilan nazariy leksikografiyaning rivojiga o‘z hissalarini qo‘shdilar.

G‘arb tillari amaliy leksikografiyasi ham so‘ngi asrda yangi pog‘onaga ko‘tarildi. Bu o‘rinda ingliz tilining Oxford, Webster, fransuz tilining La Rousse, olmon tilining Duden, Langenscheidt, Rossiya nashriyotlarining sermahsul va sifatli lug‘atlarini eslatib o‘tish kifoya. Bunda nazariy jihatdan asoslangan, amaliy tomondan ma‘lum maqsadga yo‘naltirilgan lug‘atlar yaratish va chop etish izchil yo‘lga qo‘yilgan. Demak, bizning nazarimizda ma‘lum bir aniq maqsadga yo‘naltirilmagan, olinayotgan-berilayotgan so‘zlarning son va sifat jihatlari ilmiy asoslanmagan, faqat tuzuvchining “ta’bi” hamda iqtidori bilan chegaralanib qolayotgan lug‘atlarni chop etish davri o‘tdi.

Alohida ta’kidlash lozimki, taraqqiy etgan mamlakatlar leksikografiyasida, ayniqsa Amerika, Angliya, Fransiya, Ispaniya, Italiya, Rossiya hamda Germaniya lug‘atshunoslik amaliyotida lug‘atlarning o‘ziga xos tizimli sistemasi yaratilgan.

Yurtimiz yildan-yilga rivojlanib borayotgani sari, boshqa millat vakillarining o‘zbek adabiyoti, san’ati va madaniyatiga bo‘lgan qiziqishi ortib bormoqda. Hatto, chet-elliklarning o‘zbek cholg‘ulariga bo‘lgan qiziqishi ortib, ba’zi xorijliklar milliy cholg‘ularni chalishni ham o‘rganmoqdalar. Ta’kidlab o‘tish joizki, o‘zbek musiqa san’ati juda qadimiy bo‘lib, hozirda ham rivojlanib bormoqda. Shu bois o‘zbek musiqasiga oid ikki tillik terminlar lug‘atini yaratishga hozirgi kunda ehtiyoj katta.

Musiqaga oid lug‘atlar yaratgan olimlar: Akbarov I. “Musiqaga oid lug‘at” (1997), R.Qodirov “Популярный музыкальный глоссарий” (2016), A.Должанский “Краткий музыкальный словарь” (1955), А.Л.Островский “Краткий музыкальный словарь” (1949).

O‘zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish musiqiy sozlarimiz o‘zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o‘rin tutadi. Musiqiy cholg‘ular azal-azaldan o‘zbek xalqining ma’naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ular hozirgi kunda ham kishilar dunyoqarashining shakllanishida o‘ziga xos xususiyatga egadir. Ayniqsa, cholg‘u ijrochiligi san’ati ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida noyob estetik vosita sifatida shakllanib, nafaqat musiqa ilmida balki zamonaviy musiqa ijodiyotida ham katta qiziqish uyg‘otib kelmoqda. Uning barcha o‘ziga xos xususiyatlarini va qirralarini o‘rganish esa cholg‘u ijrochiligi amaliyotini yanada boyitishga yordam beradi.

Musiqaga oid terminlarni yaratishda, uning ilmiy nazariy ahamiyati, leksikografik talqini, etimologiyasi, lug‘at tuzish prinsiplarini o‘rganish va amaliy ishlab chiqilgan prinsiplar asosida lug‘at yaratish tilshunoslardan katta mas’uliyat talab etsa, terminologik ikki tilli lug‘at tuzish esa tilshunosdan ulkan bilim va tajribani talab etadi.

Musiqasiga oid o‘zbek va ingliz tilidagi terminologik lug‘at tuzishda, avval lug‘at tuzish prinsipiga ko‘ra o‘zbek tilidagi so‘zlar kartoteka qilinadi, so‘ng esa ularning tarjimasini ishlab chiqiladi. Tarjima qilinyotgan so‘zning transkripsiyasi ham ko‘rsatilishi kerak, chunki o‘zbek musiqasini va milliy cholg‘ularini o‘rganayotgan boshqa millat vakillari birinchi navbatda shu so‘zni talaffuz qilishni bilishi lozim. Misol tariqasida zarbli cholg‘ular guruhiga kiradigan doira, nog‘ora, safoil, qayroq, zang, qoshiq kabi cholg‘ularining nazariyasini o‘rganar ekanmiz, bu cholg‘ularning ovozlari muayyan balandlikka ega emas, lekin cho‘zimi va usuli nota belgilari orqali ko‘rsatilishiga amin bo‘lamiz. Ushbu cholg‘ular to‘y marosimlari va xalq sayllarining faol ishtirokchilari hisoblanadi. Zarbli cholg‘ularning ichida doira va nog‘ora nafaqat jo‘rnavoz, balki yakkanavoz sifatida ham qo‘llaniladi [5]. Misol tariqasida aytadigan bo‘lsak “Navro‘z” sayllari bu cholg‘ularsiz o‘tmaydi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Xulosa qilib aytganda, lug‘atlarning muayyan xalq ma‘naviyati va milliy madaniyatida muhim o‘rin egallashi isbot talab qilmaydigan holatdir. Lug‘atlarni doimo zamonaga hamnafas tarzda mukammallashtirib borish zarur. Hozirgi kunda o‘zbek tilining soha lug‘atlari davlat tilining rivojlantirish departamenti talablari asosida qayta boyitgan holda hashr ishlari yo‘lga qo‘yish rejalashtirilmoqda. Bunda leksikografiya qonuniyatlariga qat‘iy amal qilishni yo‘lga qo‘yish lozim. Birgina “doira” so‘zining turli lug‘atlarda turlicha yozilishi, musiqiy terminlarning izohidagi har xillikni ko‘rsatadi.

O‘zbek musiqa terminlari musiqashunoslar tomonidan atroflicha o‘rganilgan, biroq leksikograflar tomonidan jiddiy tahlil qilinmagan. Mavjudlari esa bugungi kun talablariga to‘liq javob bera olmaydi. Bugungi kunda O‘zbekiston dunyoga yuz tutmoqda ekan, milliy musiqa terminlarini qiyosiy o‘rganishga ehtiyoj yanada oshib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Akbarov. I. Musiqa lug‘ati.-T.:1997.
2. Бархударов С. Г. Вопросы исторической лексики и лексикографии восточнославянских языков. – М.: 1974.
3. Қодиров Р. Популярный музыкальный глоссарий. – Т.: 2016.
4. Rustamiy S. “Devonu lug‘ati-t-turk”dagi lingvistik.
5. Tashmatova A. Musiqiy cholg‘ular muzeyi katalogi. - T.: 2006.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Uchinchi jild. N-Tartibli. –T.:2007.
7. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. - Л.: 1971.